

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΠΡΩΤΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ
3500 π.Χ. έως 800 π.Χ.

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΑΦΡΙΚΗ

ΣΟΥΜΕΡΙΑ

Γύρω στο 5000 π.Χ., γεωργοί εγκαταστάθηκαν στα γόνιμα εδάφη της νότιας Μεσοποταμίας (σημερινού Ιράκ) γνωστής ως Σουμερίας, και από αυτές τις ταπεινές απαρχές γεννήθηκε ο πρώτος μεγάλος πολιτισμός του κόσμου. Καθώς ζούσαν στις κοιλάδες των ποταμών Τίγρη και Ευφράτη (από όπου και η ονομασία της περιοχής Μεσοποταμία), οι Σουμέριοι αγρότες είχαν τη δυνατότητα να παράγουν άφθονα σιτηρά και άλλες καλλιέργειες, το πλεόνασμα των οποίων τους επέτρεψε να εγκατασταθούν μόνιμα σε ένα μέρος. Οι Σουμέριοι αντάλλασσαν επίσης αυτό το πλεόνασμα τροφίμων με μέταλλα και εργαλεία που παρήγαν άλλοι λαοί σε

περιοχές όπως το σημερινό Πακιστάν και Αφγανιστάν, και δημιούργησαν ένα δίκτυο από αυλάκια και κανάλια για την αποστράγγιση των γόνιμων εδαφών τους που ήταν ευπαθή στις πλημμύρες.

Μέχρι το 3000 π.Χ. είχε αναπτυχθεί στη Σουμερία ένας αριθμός πόλεων-κρατών, μεγαλύτερη από τις οποίες ήταν η Ουρ, με πληθυσμό 40.000 κατοίκους. Στη Σουμερία δημιουργήθηκε επίσης το πρώτο γνωστό σύστημα γραφής: αρχικά πικτογραφικό, εξελίχθηκε σταδιακά σε μια σειρά από σφηνοειδή σύμβολα που σχηματίζονταν με βλαστό καλάμου σε πήλινες δέλτους (η γνωστή σφηνοειδής γραφή). Οι Σουμέριοι επινόησαν επίσης σύνθετο διοικητικό και νομικό σύστημα, ανέπτυξαν τροχήλατα οχήματα και κεραμευτικούς τροχούς και έχτισαν μεγάλα ζιγκουράτ και οικοδομήματα με κίονες και θόλους.

Η πρώτη μεγάλη αυτοκρατορία της Σουμερίας ιδρύθηκε από τον Σαργών, βασιλιά του Ακκάδ (αρχαίου βασιλείου νοτίως της Σουμερίας), περί το 2350 π.Χ. Όλες οι σουμερικές πόλεις ήταν ενωμένες υπό τον έλεγχό του και η αυτοκρατορία εκτεινόταν από τη Συρία έως τον Περσικό Κόλπο. Η δυναστεία αυτή καταστράφηκε περί το 2200 π.Χ., αλλά μετά το 2150 π.Χ. οι βασιλιάδες της Ουρ αποκατέστησαν τη σουμεριακή κυριαρχία στη Σουμερία και κατέκτησαν το Ακκάδ. Έπειτα από μία εισβολή των Ελαμιτών (πολιτισμού ανατολικώς της Σουμερίας) και τη λεηλασία της Ουρ περί το 2000 π.Χ., η Σουμερία περιήλθε υπό την κυριαρχία των Αμοριτών, από την οποία αναδείχτηκε η μεγάλη πόλη-κράτος της Βαβυλώνας (βλ. σ. 21).

ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΣ: ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Ο πρώτος μεγάλος πολιτισμός στην Αφρική άρχισε με τον εποικισμό της κοιλάδας του Νείλου στα βορειοανατολικά της ηπείρου περί το 5000 π.Χ. Σήμερα πιστεύεται ότι αυτοί οι πρώτοι έποικοι ήρθαν από τη Σαχάρα όπου, περίπου 2.000 χρόνια νωρίτερα, προτού η κλιματική αλλαγή μετατρέψει τη Σαχάρα σε έρημο, είχαν αναπτυχθεί οι πρώτες αγροτικές κοινωνίες της Αφρικής. Λόγω της ίδιας κλιματικής αλλαγής αποξηράνθηκαν τα έλη της κοιλάδας του Νείλου, η οποία έγινε έτσι ελκυστικός τόπος εγκατάστασης αγροτικών λαών.

Στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, η κοιλάδα του Νείλου ήταν ήδη πυκνοκατοικημένη, είχαν αναπτυχθεί πόλεις και η περιοχή είχε χωριστεί σε δύο αιγυπτιακά βασίλεια. Σύμφωνα με την παραδοσιακή αιγυπτιακή χρονολογία, το 3200 π.Χ., ο φαραώ (ηγεμόνας) Μήνης ένωσε τα δύο βασίλεια της Αιγύπτου και δημιούργησε ένα ενιαίο κράτος. Αυτή ήταν η απαρχή ενός τρισχιλιετούς πολιτισμού που χαρακτηρίζεται από μνημειώδη θολωτά κτίρια και άνθηση της αιγυπτιακής κουλτούρας.

Κατά την πρωιμότερη περίοδο της αρχαίας Αιγύπτου, γνωστή ως Αρχαίο Βασίλειο (περίπου 2575-2130 π.Χ.), βασίλευσαν ορισμένοι ισχυροί φαραώ και σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις στην τεχνολογία, την τέχνη και την αρχιτεκτονική. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, αναπτύχθηκε η ιερογλυφική γραφή και κατασκευάστηκαν η Μεγάλη Σφίγγα και οι πυραμίδες της Γκίζας (κατά την ανέγερση των οποίων πέθαιναν χιλιάδες Αιγύπτιοι). Οι πυραμίδες προορίζονταν για τη μετά θάνατον ζωή του φαραώ και συνδέονταν στενά με τη λατρεία του θεού-ηλίου Ρα: το τριγωνικό

σχήμα τους θύμιζε τις ακτίνες του ηλίου και εξασφάλιζαν στον αποθανόντα βασιλιά τη σκάλα που θα τον οδηγούσε στους θεούς.

ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΣ: ΜΕΣΟ ΚΑΙ ΝΕΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Το Μέσο Βασίλειο (περίπου 1938-1630 π.Χ.) ήταν μια περίοδος σταθερότητας έπειτα από έναν αιώνα μεγάλης ξηρασίας, σιτοδείας και κατάρρευσης της κεντρικής διακυβέρνησης.

Στη συνέχεια, οι φαραώ αποκατέστησαν την ευημερία και τη σταθερότητα της χώρας διασφαλίζοντας τα σύνορά της, αυξάνοντας την αγροτική παραγωγή και συσσωρεύοντας τεράστιο ορυκτό πλούτο (εν μέρει ανακατακτώντας εδάφη της κάτω Νουβίας που ήταν πλούσια σε λατομεία και χρυσορυχεία). Αυτή η περίοδος ήταν γνωστή για τα κοσμήματά της και τα σχέδια των χρυσοχόων της. Η λατρεία του Όσιρι, θεού του θανάτου και της αναγέννησης, διαδόθηκε σε όλη την Αίγυπτο, με αποτέλεσμα να επικρατήσει η πεποίθηση ότι όχι μόνο οι φαραώ, αλλά όλοι θα ήταν ευπρόσδεκτοι από τους θεούς μετά θάνατον.

Μεγαλεπήβολα κτίρια και έργα μετάλλευσης, σε συνδυασμό με καταστροφικές πλημμύρες του Νείλου, επέφεραν την εξασθένηση της ισχύος των φαραώ στην Αίγυπτο και επέτρεψαν σε ξένους εποίκους (κυρίως τους Υξώς, που προέρχονταν ενδεχομένως από την Παλαιστίνη) να αποκτήσουν τον έλεγχο. Η μετάβαση από την οικονομία του σιδήρου στην οικονομία του χαλκού συνέβαλε επίσης σε αυτή την παρακμή. Ακολούθησε το Νέο Βασίλειο (περίπου 1539-1075 π.Χ.), οπότε οι φαραώ ανέκτησαν τον έλεγχο και

η επιρροή της Αιγύπτου επεκτάθηκε στη Συρία, τη Νουβία και τη Μέση Ανατολή. Την περίοδο αυτή, που θεωρείται ένα από τα σπουδαιότερα κεφάλαια της αιγυπτιακής ιστορίας, χτίστηκαν πολλοί μεγάλοι ναοί, μεταξύ των οποίων οι ζωγραφισμένοι τάφοι της Κοιλιάδας των Βασιλέων. Επίσης, την περίοδο αυτή βασίλευσαν ορισμένοι από τους γνωστότερους φαραώ, όπως η βασίλισσα Χατσεψούτ και ο νεαρός βασιλιάς Τουταγχαμών.

Μετά το θάνατο του τελευταίου μεγάλου φαραώ, Ραμσή Γ', το 1070 π.Χ., η Αίγυπτος χωρίστηκε σε αρκετά μικρά βασίλεια και εισήλθε σε μια περίοδο αργής παρακμής. Γύρω στα 719 π.Χ., οι Κουσίτες (βλ. σ. 44) κατέκτησαν τη χώρα και βασίλευσαν ως φαραώ, ώσπου να απωθηθούν ξανά στα σύνορά τους από τους Ασσυρίους, το 656 π.Χ. Μετά την κυριαρχία των Ασσυρίων ακολούθησαν η περσική κατάκτηση το 525 π.Χ., η κατοχή από τον Μέγα Αλέξανδρο το 332 π.Χ. και τελικά η ρωμαϊκή κατάκτηση το 30 π.Χ.

ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ

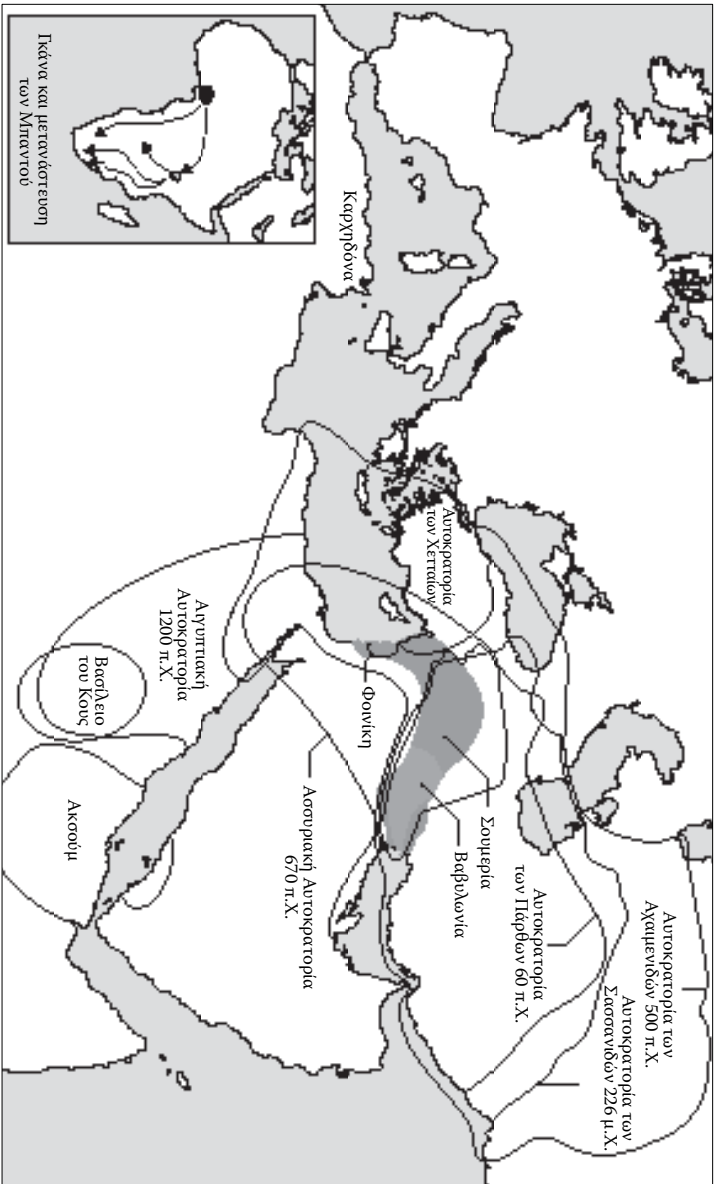
Η πολιτική εξουσία στη Μεσοποταμία μεταφέρθηκε τελικά βόρεια, στην πόλη της Βαβυλώνας, στο Ακκάδ, με αποτέλεσμα ολόκληρη η κοιλάδα να γίνει γνωστή ως Βαβυλωνία. Η πρώτη μεγάλη δυναστεία της Βαβυλώνας διήρκεσε γύρω στα 300 χρόνια μετά το 1894 π.Χ. περίπου, φτάνοντας στο απόγειο της επιρροής της επί βασιλείας Χαμουραμπί (περίπου 1795-1750 π.Χ.).

Στη διάρκεια της βασιλείας του Χαμουραμπί, η αυτοκρατορία της Βαβυλωνίας επεκτάθηκε σε ολόκληρη τη νότια Μεσοποταμία (συμπεριλαμβανομένης της Σουμερίας)

και σε μέρος της Ασσυρίας προς το βορρά. Ο Χαμουραμπί φημίζεται για το ότι θέσπισε το πρώτο γνωστό σύνολο νόμων στον κόσμο (τον κώδικα του Χαμουραμπί) και για το ότι προήγε την επιστήμη και τη μάθηση.

Μετά το θάνατό του, η Βαβυλωνιακή Αυτοκρατορία παρήκμασε και από το 1595 π.Χ. πέρασε στην κυριαρχία των Χετταίων (βλ. παρακάτω) και κατόπιν των Κασιτών (ορεινού λαού από τα ανατολικά της Βαβυλωνίας) που εγκαθίδρυσαν δυναστεία 400 ετών. Την ίδια περίοδο η Ασσυρία αποσπάστηκε από τη Βαβυλωνία, και ακολούθησε μακράιωνη σύγκρουση για τον έλεγχο της Βαβυλώνας. Τον 9ο π.Χ. αιώνα, Ασσύριοι βασιλιάδες ανήλθαν στο θρόνο της Βαβυλωνίας και βασιλεύσαν ως την πτώση της Ασσυριακής Αυτοκρατορίας, στα τέλη του 7ου π.Χ. αιώνα.

Αμέσως μετά, η Βαβυλωνία πέρασε στην εξουσία των Χαλδαιών (ελάχιστα γνωστού σημιτικού λαού) και η αυτοκρατορία γνώρισε νέα περίοδο ακμής, κυρίως επί Ναβουχοδονόσορα Β' (604-562 π.Χ.). Ο Ναβουχοδονόσορας κατέκτησε την Ασσυρία και την Παλαιστίνη και έδωσε νέα ζωή στην πόλη της Βαβυλώνας, ανοικοδομώντας το ναό του Μαρντούκ (κύριου θεού της Βαβυλωνίας) και κατασκευάζοντας τους περίφημους «Κρεμαστούς Κήπους». Το 539 π.Χ., με την εισβολή των Περσών υπό τον Κύρο τον Μέγα (βλ. σ. 37), έληξε η Βαβυλωνιακή Αυτοκρατορία – αν και η πόλη της Βαβυλώνας παρέμεινε σημαντική για αρκετό διάστημα κατά τον 4ο π.Χ. αιώνα.

Αρχαίες αυτοκρατορίες: Αφρική και Μέση Ανατολή περίπου 3500-60 π.Χ.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΧΕΤΤΑΙΩΝ

Λαός πολεμιστών, οι Χετταίοι, από τις μεγάλες δυνάμεις της Εποχής του Χαλκού, κυριάρχησαν σε μεγάλο μέρος της σημερινής Τουρκίας και Συρίας επί μία ολόκληρη χιλιετία. Η αυτοκρατορία τους, που έφτασε στη μεγαλύτερη έκτασή της μεταξύ 1450 και 1200 π.Χ., ανταγωνιζόταν τις αυτοκρατορίες της Βαβυλωνίας και της Ασσυρίας, καθώς και της Αρχαίας Αιγύπτου.

Πολλά από αυτά που γνωρίζουμε για τους Χετταίους προέρχονται από την ανακάλυψη 10.000 σφηνοειδών δέλτων από πηλό στη Χατούσα, στη σημερινή Τουρκία, το 1906. Οι δέλτοι αυτές, μαζί με τα ερείπια ορισμένων από τις αρχαίες πόλεις τους, αποκάλυψαν ότι οι Χετταίοι ήταν φυλή που, όχι πολύ μετά το 3000 π.Χ., κινήθηκε από μια περιοχή βορείως της Μαύρης Θάλασσας προς τα νότια, προς την Ανατολία ή Μικρά Ασία, το σημερινό δηλαδή ασιατικό μέρος της Τουρκίας. Ίππευαν, είχαν άρματα και ήταν οπλισμένοι με χάλκινα στιλέτα. Το 2000 π.Χ., οι χεττιτικές κτήσεις είχαν ενωθεί ήδη σε αυτοκρατορία με πρωτεύουσα τη Χατούσα. Ένας από τους πρώτους Χετταίους βασιλιάδες, ο Χατουσίλι Α' (1650-1620 π.Χ.), εισέβαλε στη Συρία, και ο διάδοχός του, Μουρσίλι Α', λεηλάτησε τη Βαβυλώνα, αν και αργότερα σκοτώθηκε και οι χεττιτικές κατακτήσεις χάθηκαν.

Μία ακόμα ισχυρότερη χεττιτική αυτοκρατορία εμφανίστηκε το 1450 π.Χ. και περί το 1380 π.Χ. ο μεγάλος Χετταίος βασιλιάς Σουπιλουλιούμας είχε ήδη δημιουργήσει μια αυτοκρατορία που περιλάμβανε τη Συρία σχεδόν ως τη Χανανάν (σημερινό Ισραήλ). Την εποχή του επιγόνου του Μουβαταλί, ο ανταγωνισμός μεταξύ Αιγύπτου και Χεττιτικής

Αυτοκρατορίας για την κυριαρχία στη Συρία κατέληξε σε μια λυσσαλέα και ονομαστή μάχη μεταξύ του Αιγύπτιου φαράω Ραμσή Β΄ και του Μουταβαλί στο Καντές (γύρω στα 1300 π.Χ.).

Πιστεύεται ότι οι Χετταίοι ήταν ο πρώτος πολιτισμός που επεξεργάστηκε το σίδηρο σε μεγάλη κλίμακα, τον οποίο χρησιμοποιούσαν για εργαλεία και όπλα: με αυτούς αρχίζει λοιπόν η Εποχή του Σιδήρου (παρόλο που οι περισσότεροι πολιτισμοί άρχισαν να χρησιμοποιούν το σίδηρο αρκετούς αιώνες αργότερα). Η ισχύς των Χετταίων κατέρρευσε ξαφνικά, όταν μετανάστες, μεταξύ των οποίων οι λαοί του Αιγαίου (μια μυστηριώδης συμμαχία μεταναστών από την ανατολική Μεσόγειο), εισέβαλαν στην περιοχή περί το 1193 π.Χ.

ΑΣΣΥΡΙΑ

Τον 14ο π.Χ. αιώνα, η Ασσυρία αποσχίστηκε από τη Βαβυλωνία (βλ. σ. 21-22) και ίδρυσε μια ανεξάρτητη αυτοκρατορία αρχικά με κέντρο την πόλη Ασσούρ, στη βόρεια Μεσοποταμία.

Πολεμώντας συνεχώς με εισβολείς από το βορρά και το νότο, οι Ασσύριοι εξελίχθηκαν σε άγριους πολεμιστές που ήταν ονομαστοί για τη σκληρότητά τους. Με γλώσσα σχεδόν πανομοιότυπη με αυτή των Βαβυλωνίων (την κουλτούρα των οποίων είχαν αφομοιώσει), οι Ασσύριοι υπήρξαν καινοτόμοι στην τεχνολογία των όπλων, αναπτύσσοντας τη χρήση πολιορκητικών μηχανών. Πιστεύεται επίσης ότι ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν άλογα ως ιππικό και όχι για να οδηγούν άρματα.

Ο διασημότερος από τους Ασσύριους βασιλείς, Σαργών Β΄ (722-705 π.Χ.), μετέφερε την πρωτεύουσα στη Νινευή και κατέκτησε, μεταξύ άλλων, τη Δαμασκό και το Ισραήλ, εξορίζοντας 30.000 Ισραηλίτες (η βάση στην οποία στηρίζεται ο θρύλος για τις δέκα χαμένες φυλές του Ισραήλ).

Τον 7ο π.Χ. αιώνα, η Ασσυρία είχε ήδη εξελιχθεί στη μεγαλύτερη αυτοκρατορία που είχε γνωρίσει ως τότε ο κόσμος και ο τελευταίος από τους μεγάλους Ασσύριους βασιλείς, ο Ασουρμπανιμπάλ (668-627 π.Χ.), βασίλευσε σε μια περιοχή που εκτεινόταν από τον Περσικό Κόλπο έως και την Αίγυπτο. Για να διοικήσουν μια τέτοια αυτοκρατορία, οι Ασσύριοι έφτιαξαν δρόμους και οργάνωσαν μια άκρως αποτελεσματική ταχυδρομική υπηρεσία, ενώ ο Ασουρμπανιμπάλ ίδρυσε και έχτισε στη Νινευή την πρώτη οργανωμένη βιβλιοθήκη της Μέσης Ανατολής, που περιείχε χιλιάδες κείμενα και πήλινες δέλτους. Περίπου 20.720 από αυτές τις σφηνοειδείς δέλτους στεγάζονται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.

Η Ασσυριακή Αυτοκρατορία ηττήθηκε τελικά το 612 π.Χ. από ένα συνασπισμό Μήδων (ινδοευρωπαϊκού λαού συγγενικού με τους Πέρσες) και Χαλδαιών. Τους αιώνες που ακολούθησαν, η Ασσυρία ήταν υπό την κυριαρχία της Βαβυλώνας, της Περσικής Αυτοκρατορίας, του Μεγάλου Αλεξάνδρου (ο οποίος τη μετονόμασε σε Συρία), των Πάρθων και των Ρωμαίων.

ΦΟΙΝΙΚΗ

Το 2000 π.Χ., πολλοί λαοί είχαν εγκατασταθεί στις ακτές της ανατολικής Μεσογείου, εκεί όπου βρίσκονται σήμερα ο

Λίβανος, η Συρία και το Ισραήλ. Ζώντας σε μια στενή, παράκτια λωρίδα που αποτελούσε το φυσικό σημείο επικοινωνίας μεταξύ Ασίας, Αφρικής και εκείθεν, οι έποικοι αυτοί ανέπτυξαν και παρήγαν διάφορα αγαθά, όπως ξύλο κέδρου (που χρησιμοποιούνταν στις οικοδομές), ελιές, κρασί και υφάσματα, τα οποία εμπορεύονταν με την Αίγυπτο, την Κύπρο, την Κρήτη και ακόμα μακρινότερα μέρη όπως η Τροία στη δυτική Τουρκία.

Το 1500 π.Χ., νέες πόλεις είχαν αρχίσει να χτίζονται στην περιοχή για να προστεθούν στην Ουγκαρίτ και τη Βύβλο, που είχαν ιδρυθεί ήδη το 4000 και το 3000 π.Χ. αντιστοίχως. Σε σύγκριση με την παρακμή παράλληλων αυτοκρατοριών, το 1000 π.Χ., οι φοινικικές πόλεις –οι μεγαλύτερες από τις οποίες ήταν η Τύρος, η Σιδώνα και η Βηρυτός, όλες ονομαστές για τα κεντήματά τους– είχαν εισέλθει ήδη στη χρυσή εποχή τους.

Το εμπόριο εξακολουθούσε να αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της φοινικικής ευημερίας, κυρίως η κατασκευή και εμπορία ειδών πολυτελείας όπως κοσμημάτων από χρυσό και ασήμι, περίτεχνων υαλικών και αντικειμένων από ελεφαντόδοντο. Οι φοινικικές βαφές και –κυρίως– τα περίφημα πορφυρά υφάσματα ήταν περιζήτητα (τα πορφυρά υφάσματα συνδέονταν όλο και περισσότερο με την ανώτερη κοινωνική θέση). Το όνομα Φοινίκη προέρχεται μάλιστα από την ελληνική λέξη φοίνιξ, που σημαίνει πορφύρο χρώμα.

Από τα τέλη του 9ου π.Χ. αιώνα, οι Φοίνικες, που εξελίχθηκαν σε ναυτική δύναμη, άρχισαν να ιδρύουν αποικίες στην Κύπρο και στα παράλια της βόρειας Αφρικής, και το 814 π.Χ. ίδρυσαν την Καρχηδόνα στην Τυνησία (βλ. σ. 46-

47). Η Φοινίκη εξακολούθησε να ευημερεί υπό την κυριαρχία των Ασσυρίων και περσικών αυτοκρατοριών αργότερα έως το 322 π.Χ., όταν η πρωτεύουσά της Τύρος λεηλατήθηκε και ενσωματώθηκε στον ελληνικό κόσμο του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΝΔΟΥ

Μία από τις πιο αναπτυγμένες κοινότητες πόλεων στον κόσμο εμφανίστηκε περί το 2500 π.Χ στην κάτω κοιλάδα του ποταμού Ινδού, στο σημερινό Πακιστάν. Ο πολιτισμός αυτός ήταν πιο προηγμένος από την Αρχαία Αίγυπτο και σαφώς μεγαλύτερος, αφού κάλυπτε μια περιοχή με έκταση πάνω από 500.000 τετρ. χλμ., ενώ ο αιγυπτιακός κάλυπτε 63.000 τετρ. χλμ. Είναι επίσης ο πιο πρώιμος νοτιοασιατικός πολιτισμός, που οφείλει την ανάπτυξή του στο εύφορο έδαφος της κοιλάδας του Ινδού.

Σήμερα, οι αρχαιολόγοι έχουν ανασύρει στην επιφάνεια περίπου 100 πόλεις που σχετίζονται με τον πολιτισμό του Ινδού και οι ανασκαφές συνεχίζονται. Η μεγαλύτερη από αυτές τις εγκαταστάσεις περιλαμβάνει τις πόλεις Χαράππα, Μοχέντζο-ντάρο και Δολαβίρα, καθεμία από τις οποίες είχε περί τους 30-40.000 κατοίκους. Αξιόλογα κτίρια από οπτόπλινθο τοποθετημένα σε ορθογώνιο σύστημα δρόμων μαρτυρούν προσεχτικό πολεοδομικό σχεδιασμό και ομοιομορφία σε πολλές πόλεις και κωμοπόλεις της κοιλάδας του